

Saussure dilbilimi: Kaynakları ve yöntem sorunu¹

Savaş Kılıç
Yıldız Teknik Üniversitesi

This article has two main aims: introducing the Turkish reader to the studies and arguments on Saussure's philosophical as well as linguistic sources, on the one hand, and proposing a supplementary methodological point of view, on the other. After a brief summary of the works on the subject, it details the historiographical method elaborated by Koerner and suggests that it neglects explaining 'indirect relations' – that is, evident textual parallelism, but lack of historical evidence – for example, two cases first remarked by Benveniste, nearly forty years ago: George Boole and Paul Valery. This article argues that such parallelisms can be traced back to certain common sources: in this case, successively, Cournot and Bréal, and, ultimately, Condillac.

I. Giriş

Ferdinand de Saussure'ün ders notlarının yayınlanmasından kısa bir süre sonra Saussure okumalarının en önemli gündemlerinden biri, Cenevreli bilginin düşüncesinin kaynakları ya da öncüleri sorunu olmuş, dilbilim ya da filoloji çerçevesindeki etkiler kadar, belki onlardan da çok, felsefi vb. kaynakları tartışılmıştır. Saussure'ü düşünce ve bilim tarihi içinde bir yere yerleştirmek ve böylece onu daha derinlikli kavramak için gerekli olan bu okuma, dağınık olarak pek çok makalede denendiği gibi, son otuz yıldır kapsamlı araştırmalara da konu olmuştur; aslında gencecik bir disiplin olan dilbilim tarihi çalışmalarının başlamasında tetikleyici rol oynadığını söylemek yanlış olmaz.

II. Kaynaklar üstüne yapılan araştırmalar

Bu incelemeleri kısaca tanıtmamız gerekirse, kaynaklar tartışmasında öncülüğü Saussure'ün tilmizi ve dostu olan Antoine Meillet'nin öğrencisi Joseph Vendryes'e (1875-1960) vermek gerekir herhalde; Vendryes *Genel Dilbilim Dersleri*'nin yayınlanmasından daha beş yıl sonra, 1921'de, "Le caractère social du langage et la doctrine de F. de Saussure" başlıklı makalesinde Saussure'ün ünlü ikiliklerinin temelinde toplumbilimin kavramlarını bulur (Koerner 1973:48). Saussure ile Durkheim toplumbilimi arasında ilk ilişki kuran ise, on yıl sonra, Witold Doroszewski olur: 1931'de Cenevre'de yapılan İkinci Uluslararası Dilbilimciler Kongresi'nde "Sociologie et linguistique: Durkheim et Saussure" başlıklı bir bildiri

okur ve Saussure'ün önemli ölçüde Durkheim toplumbiliminin etkisinde olduğunu öne sürer, bildirinin ardından gerçekleşen tartışmada ise Saussure'e öğrencilik etmenin yanı sıra Durkheim'ın da çalışma arkadaşı olan, dolayısıyla her iki kişiliği de iyi tanıdığından emin olabileceğimiz Meillet tarafından bu sav reddedilir (Koerner 1973:48). Sonraki yıllarda Louis Kukenheim (1966:99) ve R. H. Robins (1967:200) gibi dilbilim tarihçileri bu savı yinelerler. W. Washabaugh ise tam tersine Saussure'ün "non-Durkheimian", hatta "anti-Durkheimian" olduğu düşüncesini dile getirecekti (1974:28). J. Culler'a gelince, Saussure kuramlarını düşünce tarihine yerleştirirken, onu etki ve yönelim bakımlarından Freud ve Durkheim ile karşılaştırır (1985:74-83).

Saussure düşüncesinin toplumsal yanını açıklamak için bir başka toplumbilimciye, Durkheim'la uzun süren bir tartışmanın tarafı olarak hatırlanan G. Tarde'a (1843-1904) başvurulmuştur. Bu görüş de ilkin yine Doroszewski tarafından öne sürülür, ona göre Saussure'ün "dil" kavramı Durkheim'a ve "söz" kavramı Tarde'a bağlanabilirdi. Doroszewski, görüşlerini desteklemek için Saussure'ün Cenevre'deki derslerini izlemiş öğrencilerden biri olan Louis Caille'dan 1931'de Kongre sırasında Saussure'ün Durkheim ile Tarde arasındaki tartışmayı ilgiyle izlemiş olduğunu öğrendiği bilgisini ekler (Koerner 1973:60, 66). Çok sonraları Roland Barthes da, daha çok Doroszewski'nin izinden giderek, Saussure'ün Durkheim'dan çok Tarde'ı okuduğunu ve "örnekseme" kavramını ondan almış olduğunu öne sürer (1993:153, 154). Biz de araştırmamızda İsviçreli dilbilimcinin dilin toplumsallığı konusunda Durkheim'dan çok Whitney ve Tarde'dan etkilendiği kanısına ulaştık (Kılıç 2002:46-63).

1960'lı yılların sonunda J.-C. Pariente Saussure'ün değer kavramı ve eşsüremlilerle ilgili inceleme düşüncesi konusunda siyasal iktisattan esinlendiğini iddia etmiştir. Pariente özellikle Lausanne İktisat Okulu'nun öncüsü Léon Walras'ın etkili olduğu görüşündedir (Koerner 1973:67). Değer kavramının kaynağı 1970'lerde birtakım araştırma ve tartışmalara konu olur: kavramın iktisadın yanı sıra 19. yy sözlükçülüğü (Normand 1970, Swiggers 1982) ve eşanlam incelemelerinden (Auroux 1985) de alınmış olabileceği öne sürüldü. E. Buyssens ise düşünürün eşsüremlilerle ilgili dilbilim kavramının kaynağının doğrudan doğruya kendi artsüremlilerle ilgili araştırmalarında aranması gerektiği görüşünü dile getirdi (1961).

Roman Jakobson, Saussure'ün gösterge kavramını doğrudan doğruya Stoacılar'dan aldığını öne sürerken (1971:2:345, 717), Voloşinov ise *Marksizm ve Dil Felsefesi*'nde İsviçreli dilbilimciyi "soyut nesnelcilik" adını verdiği Descartes ve Leibniz'e uzanan bir çizgiye yerleştirir (2001:93-109, 110, 111). 1970'lerin sonunda, seçkin bir dilbilim tarihçisi olan Hans Aarsleff, önce Saussure'ün Hyppolite Taine'den, sonra da Taine ve Bréal üzerinden Condillac'ın dil felsefesinden etkilendiği görüşünü ortaya attı (1979 ve 1982). Sonraki yıllarda J. Andresen "Signs and systems in Condillac and Saussure" başlıklı bir karşılaştırma yayınladı (1983). John E. Joseph da yakınlarda Cenevreli ustanın kardeşi Léopold de

Saussure hakkında yayınladığı makalesinde, Léopold'un sık sık Taine'e ve Tarde'in tilmizi olan Gustave Le Bon'a gönderme yaptığını belirtir ve özellikle Le Bon ile Ferdinand de Saussure'ün geliştirdiği kavramlar arasında benzerlikler göstermeye çalışır (2000:33-4). C. M. Hutton ile J. E. Joseph yine yakın tarihli bir yazıda, İsviçreli dilbilimcinin dilde amansız düzen arayışının 19. yy'ın sonu ve 20. yy'ın başında pek bir moda olan (kendisinin de teozofi üstüne yazdığı yazıda adını andığı) Madam Blavatsky'nin teozofisini andırıldığına dahi dikkat çektiler (1998). Yine Joseph, Victor Henry'nin *Antinomies linguistiques* başlıklı yapıtını kısmen İngilizce'ye çevirirken, Saussure üzerindeki olası etkilerini ele aldı (1996).

E. F. K. Koerner, konuyla ilgili aynı zamanda ilk doktora tezi olan çalışmasında,² Cenevrelî ustanın felsefi kavramlar ve okullardan etkilendiği düşüncesine karşı çıkar ve Saussure'ün dilbilim içi kaynakların etkisinde olduğunu öne sürer (Koerner 1973:37-71). Ona göre İsviçreli dilbilimci Humboldt felsefesinden etkilenmişse bile, bu Humboldtçu dilbilimciler dolayımıyladır (Koerner 1973:73). Bu çerçevede, dilbilim içi etkileri ele alırken, Amerikalı W. D. Whitney başta olmak üzere, Yenidilbilgicileri, özellikle Hermann Paul ve Eduard Sievers'i; Kazan Okulu'nu; 19. yy'da Humboldtçu geleneği, özellikle Gabelentz ve Finck'i, olası etkilerini tartışır.

Kazan Okulu, yani Baudouin de Courtenay ile Kruszewski'nin etkisi aslında Jakobson'un yazısından itibaren dikkatleri çekmişti (1971:2:394-428).

Dilbilimcilerden özellikle ustanın Paris'te bulunduğu yıllarda (1880-91) hocası olan ve Ecole pratique des hautes études'de "maître de conference de gothique et vieux haut allemand" ünvanıyla ders vermesini sağlayan (Fehr 2000:236) Michel Bréal'in etkisi konusunda da çalışmalar yapıldı; Aarsleff (1981) ve De Palo (1999).

III. Yöntem sorunu

Yukarıda Saussure düşüncesinin kaynaklarına ayrılmış çalışmaları özetlemeye çalıştık, bunların dışında Cenevrelî usta üstüne yazılmış pek çok başka araştırmada değinilen etkilenme savlarının çeşitliliği göz önünde tutulursa, doğrularını ayıklamak için bir yönteme gereksinim duyulduğu görülecektir. Konrad Koerner de *Ferdinand de Saussure: Origin and Development of his Linguistic Thought in Western Studies of Language*'de Saussure'ün dilbilim içi ve dışı olası kaynaklarını ele alırken, "öncülük" savlarını değerlendirmek için bir tür sistematik geliştirmeye çalışmıştı. Uzun yıllar sonra kaleme aldığı bir makalesinde de ("Saussure and the Question of the Sources of His Linguistic Theory", 1995) "etkilenme" kavramının (80) kimi "tarihyazımsal ilkeler" (81) çerçevesine yerleştirilmesi gerektiğine yeniden dikkat çekti: Etkilenmeyi öne sürmek için Saussure'ün derslerde söz etmesi, elyazısı notlarında göndermeler olması ya da kitaplarda alınmış notların bulunması gibi önkoşullara, bunlar yoksa, iki yazar arasında "metinsel koşutluklar" gösterilmesi gereğini ekledi (81).

Uzun yıllar süren neredeyse arkeolojik araştırmalar sonucunda bugün bu koşulları koşılayan, deyiş yerindeyse, “iyi kurulmuş” etkilenmelere sahibiz. Örneğin Whitney konusunda birçoğ tarihsele belge bulunuyor: Saussure derslerde ve notlarında Amerikalı bilginin adını andığı gibi (örneğin, *Ecrits*:259, *Ecrits*:40, *Ecrits*:46, *Ecrits*:203-223, *Ecrits*:234-5, *Ecrits*:299-304, CLG/E: I. 1263. 6), Whitney ölünce *American Philological Association*’ın isteği üzerine 1894’te yazmaya giriştiği yazının taslağı elimizde (*Ecrits*:203-222). Dahası 1879’da Saussure’ün Berlin’de Whitney’le tanıştığını da biliyoruz (Joseph 1988). Dolayısıyla, Koerner’in temel koşulları tümüyle koşılandığından, Whitney etkisinin ancak ayrıntılarını tartışmak kalıyor.

Fakat bütün bunlara koşın, son çözümlerde, Koerner’in modelinin ihmal ettiği bir soru vardır: Herhangi bir biyografik-tarihsel tanıklık ya da birebir metinsel koşutluk olmasa da, iki düşünce ya da uslamlama arasındaki benzerlik, rastlantı dışında nasıl anlaşılabilir ve açıklanabilir? Üstelik bu soru varsayıma dayalı bir soru değildir. Koşımızda bu soruyu sormamızı gerektiren en az iki metin bulunuyor. Söz konusu metinler E. Benveniste tarafından 1960’larda yayınlanmıştı (1964:131-164).³

İlki George Boole tarafından Saussure’ün doğumundan 3 yıl önce (1854) yayınlanan *An Investigation of the Laws of Thought* adlı kitaptır. Burada Boole “The elements of which all language consist are signs or symbols. Words are signs”⁴ der (aktaran Benveniste 1964:131), göstergeyi “an arbitrary mark” (nedensiz bir im) olarak tanımlar, daha öteye gider: “It is clearly indifferent what particular word or token we associate with a given idea, provided that the association once made is permanent”⁵ diye ekler. Bunlar açıkça *saussurien* düşüncelerdir. Neredeyse birebir koşılıkları gösterilebilir.

Saussure’ün kendi görüşlerini Boole’dan aldığını ileri sürmemizi sağlayacak bir kanıt yok ortada: ne Saussure derslerde bu yazarın adını anıyor, ne özel notlarda adı geçiyor, ne de başka dayanaklarla bugüne kadar araştırma yazınında Saussure’ün etkilendiğine dair bir görüş öne sürölmüş. Ama bu düşünce koşutluğu, yaklaşık yarım yüzyıl arayla aynı terimlerle aynı düşüncelere varmış bulunmaları, olduğu gibi duruyor koşımızda. Nasıl anlamalı ve açıklamalıyız? Bu sorumuzun yanıtını belki ikinci metnimiz üstünde durarak verebiliriz.

Söz konusu metin Paul Valéry’nin 1898’de (27 yaşındayken) yazdığı bir yazısı. Valéry, Michel Bréal’in *Essai de sémantique* adlı kitabı üstünde dururken “Les signes du langage”dan (dilın göstergeleri), onların “conventionnel” (uzlaşımsele) ya da “arbitraire” (nedensiz) niteliklerinden söz ediyor (aktaran Benveniste 1964:132, 133).

Burada biraz daha aydınlık bir noktadayız. Çünkü Saussure’ün düşüncelerini andıran bu sözlerin nereden kaynaklandığına biliyoruz. Her ne kadar Benveniste’e göre Bréal bu tür düşünceler dile getirmese de,⁶ Valéry ondan hareketle Saussure’ünküne çok benzeyen bir kurama ulaşmış. Öyleyse aynı şey Saussure için de olanaklı değil midir? Yani Saussure kendi kuramını geliştirirken A. Meillet’ye

mektuplarında “notre excellent maître” (eşsiz hocamız) diye anmaktan geri durmadığı (Benveniste 1964:97) Bréal’in gerek yapıtlarından gerekse söyleşilerinden etkilenmiş olmadığını düşünmemiz için bir neden var mı? Aksi takdirde Valéry ile Saussure arasındaki koşutluk çözülmeyi bekleyen bir bilmece olarak kalır. Şimdi Bréal’den Saussure’ün ne ölçüde ve nasıl etkilenmiş olabileceğini kısaca açıklamaya çalışalım.

Yakın zamanlara kadar gösterge ve nedensizlik kavramlarını Saussure’ün icat ettiğini sandığımız için, Benveniste bu metinlere şaşkınlıkla yer verir. Oysa gösterge Stoacılardan günümüze kesintisiz bir geleneğin parçasıyken (Kılıç 2002:25-36), nedensizlik kavramının da Aristo’dan Whitney’e uzanan bir çizgi oluşturduğunu Eugène Coseriu 1968’de yazdığı kapsamlı bir makaleyle ortaya koydu. Fakat kavramların tam olarak hangi kanallarla Saussure’e ulaştığı üstünde hala ayrıntılı olarak durmak gerekiyor.

Aslında, yukarıda andığımız gibi, Bréal ile Saussure arasındaki süreklilik sorunu son 25 yılda çeşitli araştırmalara konu olmuş, Marina de Palo 1999’da *La semantica tra Saussure e Bréal* başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır (De Palo 1999:233). De Palo gösterge kavramına ayırdığı yazısında, Bréal’in *Essai de sémantique*’in yanı sıra diğer yapıtlarında kavramın görünüşünü ele alır ve Saussure’le karşılaştırır.

Cenevrelî dilbilimci için olduğu gibi Parisli için de “les mots sont des signes: il n’ont pas plus d’existence que les gestes du télégraphe aérien ou que les points et les traits (-) du télégraphe Morse.”⁷ (*Essai*’den aktaran Palo 1999:232)

Bréal de Saussure kadar düşüncenin dille eşvaroluşlu olduğuna inanır: “nous comparons, nous echaînons, nous opposons les signes, non les idées. Il est vrai que derrière ces signes subsiste un demi-souvenir, un quart de souvenir, un dixième de souvenir de l’idée qu’il représente, et nous avons intérieurement le sentiment que si nous le voulions, nous pourrions rappeler l’idée à son ancienne netteté.”⁸ (*Essai*’den aktaran Palo 1999:237)

Saussure’ün geleneksel ses-düşünce-nesne üçlüsünün nesneyi attığı yol üzerinde Michel Bréal’in önemli bir noktada durduğu, 1891’de yayınlanan “Le langage et les nationalités” başlıklı yazısındaki şu cümleden anlaşılabilir: “Le langage n’est point un miroir où se reflète la réalité: c’est une transposition de la réalité au moyen de signes particuliers dont la plupart ne correspondent à rien de réel”⁹ (aktaran Palo 1999:241) De Palo, nedensizlik adı altında olmasa da, konunun Bréal’ce ele alındığını ve Parisli ustanın da Saussure gibi nedensizliği savunduğunu gösterir (246-47).

Michel Bréal’in gösterge ve nedensizlik kavramlarını Condillac okulundan aldığını söylemek yanlış olmaz. Kendisi de bunu doğrularcasına şöyle der: “nos pères de l’école de Condillac, ces idéologues qui ont servi de cible, pendant cinquante ans, à une certaine critique, était plus près de la vérité quand disaient, selon leur manière simple et honnête, que les mots sont des signes”¹⁰ (aktaran De Palo 236).

Condillac “je suis convaincu que l’usage des signes est le principe qui développe le germe de toutes nos idées”¹¹ (1746:11) ve “Les idées se lient avec les signes, et ce n’est que par ce moyen, comme je le prouverai, qu’elles se lient entre elles”¹² (1746: 9) diyordu. Bréal’in düşünceler arasındaki ilişkilerin sözcükler aracılığıyla kurulduğuna ilişkin görüşünü yukarıda aktarmıştık. Saussure de tıpkı Bréal ve Condillac gibi düşünceler arasındaki ilişkilerin sözcüklerle kurulduğunu düşünüyor, “prise en elle-même, la pensée est comme une nébuleuse où rien n’est nécessairement délimité” (CLG/E, 1821) diyordu.¹³ Öğrencilerin ders notlarından bu bölümü olduğu gibi alalım:¹⁴

Psychologiquement, que sont nos idées, abstraction faite de la langue? Elles n’existent probablement pas. Ou sous une forme qu’on peut appeler amorphe. Nous [n’]aurions <d’après philosophes et linguistes> probablement <pas> le moyen de distinguer <clairement> deux idées sans le secours de la langue (langue intérieure naturellement).

Par conséquent, prise en elle-même, la masse purement conceptuelle de nos idées, la masse dégagée de la langue représente une espèce de nébuleuse informe où l’on ne saurait rien distinguer dès l’origine.

Aussi donc réciproquement pour la langue, les différentes idées ne représentent rien de préexistant. Il n’y a pas:

- a) des idées qui seraient toutes établies et toutes distinctes les unes en face des autres,
 - b) des signes pour ces idées. Mais il n’y a rien du tout de distinct dans la pensée avant le signe linguistique. Ceci est le principal.¹⁵
- (CLG/E 1821-24)

Burada sözü geçen, ama bir ders ortamında adları anılmayan filozoflar ve dilbilimciler, Condillac okulu ve Bréal ile Whitney olsa gerek.¹⁶ Bu da bize Cenevreli dilbilimcinin Bréal aracılığıyla Condillac felsefesiyle tanıştığı savının doğru olduğunu düşündürüyor.

İyi düşünülürse, Bréal’in 1868’de (Saussure Paris’e gelmeden tam 12 yıl önce) Collège de France’da, açılış dersinde Saussure’ün genel dilbilim projesini haber verdiği de söylenebilir. Bréal karşılaştırmalı dilbilgisinin yanı sıra bir de genel ya da felsefi dilbilgisinin bulunduğunu belirtip ekler:

En effet, ou bien les théories de la grammaire générale seront confirmées par l’examen scientifique des divers idiomes parlés sur la surface du globe, et alors les travaux des philologues seront la justification et la contre-épreuve de cette philosophie du langage; ou bien, sur certains points, il y aura désaccord entre les opérations de notre esprit, telles que la psychologie et la logique les décrivent, et les procédés du langage constatés par l’analyse philologique, et ce sera pour nous un avertissement de remonter jusqu’à l’origine de cette divergence et d’en trouver le principe. Une pareille recherche ne peut manquer

d'être féconde, et tout dissentiment entre la grammaire philosophique et la grammaire expérimentale doit conduire à des idées nouvelles sur la nature du langage ou sur le développement de l'esprit humain.¹⁷

(aktaran Mounin 1967:222-23)

Bréal burada da dile epistemolojik bir bakış açısından bakmasıyla, Condillac geleneğine bağlılığını gösterir. Karşılaştırmacı olarak yetişmiş Ferdinand de Saussure, genel dilbilgisi ve dil felsefesiyle tanışarak tam da Bréal'in öngördüğü gibi bir bilim kurmaya yönelecekti. Daha 1891'de, Paris'ten henüz ayrılmışken, Cenevre Üniversitesi'nde kendisi için kurulan kürsünün açılış dersinde, şöyle konuşacaktı Saussure:

Ici se présente cette objection plus ou moins fondée selon nous: vous transformez l'étude des langues en l'étude du langage, du langage considéré comme faculté de l'homme, comme un des signes distinctifs de son espèce, comme caractère anthropologique ou pour ainsi dire zoologique. Messieurs, c'est ici un point sur lequel il me faudrait disposer d'un temps considérable pour exposer, développer et justifier mon point de vue, qui n'est pas autre que celui de tous les linguistes actuels: c'est qu'en effet l'étude du langage comme fait humain est tout entier ou presque tout entier contenu dans l'étude des *langues*. [...] Langue et langage ne sont qu'une même chose; l'un est la généralisation de l'autre. Vouloir étudier le langage sans se donner la peine d'en étudier les diverses manifestations qu'évidemment sont les *langues* est une entreprise absolument vaine, et chimérique; d'un autre côté vouloir étudier les langues en oubliant que ces langues sont primordialement régies par certains principes qui sont résumés dans l'idée de *langage* est un travail encore plus dénué de toute signification sérieuse, de toute base scientifique véritable.¹⁸

(*Ecrits*:145-46)

Yaklaşık 11 yıl birlikte çalıştığı hocasınınkinden 23 yıl sonra yaptığı konuşma neredeyse tıpatıp aynı programı içeriyor; "günümüzdeki dilbilimciler" sözü de çok büyük olasılıkla henüz aralarından ayrıldığı Paris okulunu ve onlara yakın olan bir iki dilbilimciyi anlatıyor olmalı. Nitekim aynı konuşmada Saussure, sonradan ayrıntılı biçimde göreceğimiz, geleneksel dilbilimi eleştirme izleğinin ilk örneğini de Paris'ten ustası Gaston Paris'nin adını anarak verir (*Ecrits*:152-3).¹⁹

Yıllar sonra, vereceği derslerin temel niteliğini açıklarken, kafasındaki programın değişmediği çok açıktır. 19 Ocak 1909'da öğrencisi A. Riedlinger onunla yaptığı söyleşide şu notları almıştı:

M. de Saussure traitera cette année les langues indo-européennes et les *problèmes* qu'elles posent. Ce sera une préparation pour un cours philosophique de linguistique.²⁰

(Godel 1957:30)

Dolayısıyla biz de G. Mounin gibi (1967:223) Bréal'in İsviçreli dilbilimci üzerindeki etkisinin kesin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Aarsleff, bir aracı daha ekler, Condillac düşüncesinin 19. yy'da tanınması ve yayılmasında Hyppolyte Taine'in rolünü önemle vurgular. Taine'in 1850'lerin başında Ecole normale supérieure'de öğrenciyken tasarlamaya başladığı *De l'Intelligence* adlı kitabının "Les Signes" adını verdiği ve Taine'in kendisinin de altını çizdiği gibi Condillac üstüne kurulu bölümünde (Aarsleff 1982:169), tıpkı onun gibi şöyle der: "toutes nos idées générales se réduisent à des signes"²¹ (aktaran De Palo 234).

Kitabının söz konusu bölümünün sonlarına doğru, Taine fiziksel öge ile zihinsel olan arasındaki ilişkiyi açıklamak için sonradan Saussure'de rastlayacağımız bir eğretilmeye başvurur: "[...] du moment où ils se ramènent à un seul doué de deux aspects, il est clair qu'ils sont comme l'envers et l'endroit d'une surface, et que la présence ou l'absence de l'un entraîne infailliblement celle de l'autre"²² (aktaran Aarsleff 1979:36).

Sonuçta, Saussure'ün Bréal ve/veya Taine aracılığıyla Condillac düşüncesinin etkisini taşıdığını ve Bréal'i okuyan Valéry'nin de, yine belki daha önce okumuş olabileceği Taine'in ayrıca etkisinde, benzer düşüncelere ulaştığı sonucuna varabiliriz.

Peki bu ilişki, Boole ile olan koşutluğu anlamamıza nasıl yardımcı olur? Bu noktada Saussure ile Boole'un benzer düşüncelere ulaşmasını yine ortak bir etki kaynağına bağlamak ya da rastlantı deyip geçmek dışında bir seçeneğimiz yok. Eğer ikisinin etkilenmiş olabileceği ortak bir kaynak, dolaylı olarak dahi, yoksa, koşutluk rastlantısaldır.

Simgesel mantık ve yapay zeka araştırmalarının öncülerinden olan, bugün internette arama biçimlerinden birine adı (boolean search) verilmiş olan George Boole'un söz konusu kitabını incelediğimizde, kendi dönemine kadar dil felsefesinde yapılan tartışmalardan haberdar olduğunu kolayca görürüz:

There exists, however, a dispute as to the precise nature of the representative office of words or symbols used as names in the process of reasoning. By some it is maintained, that they represent the conceptions of the mind alone; by others, that they represent things.²³

(Boole 1854:26)

Kendi araştırması açısından bu tartışmanın önemli olmadığını belirttikten sonra, yine de kendi görüşünü açıklar: Göstergeler kavramlarla zihnin işlemlerinin yerini tutmakta, onlar da şeyleri ve şeylerin birbirleriyle ilişkisini temsil etmektedir (26). Boole'un, kendisinin dilin ve düşüncenin işleyişinin yasalarını bilimsel yöntemle belirlediği, kulağa ne kadar idealist ve metafizik gelirse gelsin, gözlemden çıkarıldıkları sürece gerçek bir varoluşları olduğunu, metafizik kuramlarla ilgisi bulunmadığını vurgulamasına (39-41) bakılırsa, Bacon ve özellikle Locke'dan itibaren İngiliz görgücü geleneğinde gördüğümüz "gösterge ve nedensizlik"

kuramından bu düşünceleri almış olduğu düşünülebilir. Dahası zihnimizin işlemlerinden söz etmesi, Fransa'daki yayınından on yıl sonra (1756) İngilizce'ye çevrilen ve "Mr. Locke'un Deneme'sine Ek" diye sunulan Condillac'ın *Essai sur l'origine des connaissances humaines*'ini (İnsan bilgilerinin kaynağı üstüne deneme) düşündürüyor (krş. 2002 (1746):68-73). Daha dikkatli inceleyecek olursak, Boole kitabının sonuç bölümünde Antoine-Augustin Cournot'nun *Essai sur les fondements de nos connaissances*'ından (Bilgilerimizin temelleri üstüne deneme) (1851) bir alıntı yapar (1854:406). Dolayısıyla Boole söz konusu tartışmalardan, büyük olasılıkla Cournot aracılığıyla haberdar olmuştur. Cournot'nun adı açıkça Condillac'ı çağrıştıran sözü geçen yapıtıyla, 19. yy'ın ortasında gösterge kavramına geri döndüğünü ve onunla hesaplaşmak niyetinde olduğunu, bu kavram çevresinde yapılan tartışmaların bir parçası olduğunu biliyoruz (Chervel 1979:23-4). Bu durumda, öyle ya da böyle, Boole'un da Condillac okulu dolayısıyla gösterge kavramını tartıştığını söyleyebiliriz. Öyle görünüyor ki, modern dil felsefesinin tarihinde bütün yollar Condillac'a çıkıyor.

Bu durumda Ferdinand de Saussure'le George Boole'u buluşturan Locke geleneğidir; Saussure Condillac ve/veya Bréal aracılığıyla bu düşünceyle tanışmışken, Boole ya doğrudan doğruya Locke'u okuyarak ya da Cournot (ve son çözümlemede Condillac üzerinden) görgücü geleneğe bağlanmış gibidir.

IV. Sonuç

Sonuç olarak, Koerner'in doğrudan ilişkileri (etkilenme) açıklayan modeline dolaylı ilişkileri (ortak kaynak) hesaba katan böyle bir ek yapmak gerektiği kanısındayız. L. Bloomfield'in Saussure için "in the air" (havada) dediği (aktaran Benveniste 1964:133) düşünceleri derli toplu bir araya getirmiş olması iddiası da, düşünceler kendiliklerinden havada olamayacaklarına göre, işte bu tür kaynaklarla açıklanmalıdır; söz konusu düşünceler, çağın bilimsel atmosferi içinde kimi ortak yönelimleri imliyor olsalar gerek. İyi düşünülecek olursa, bütün bunlar Saussure'ün özgünlüğünden bir şey eksiltmez; tersine büyük bir dilbilimci ve düşünür olmasını kendisinden önceki geleneği iyi bilmesi ve eleştirmesine borçlu olduğunu gösterir.

Notes

¹ Bu yazı, 2002 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan *Saussure Dilbiliminin Felsefi Kaynakları Üstüne Bir Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkılarak yazılmıştır; tezin özeti olmaktan çok yeni kaynaklar ve görüşler ışığında belli bir izleğin yeniden geliştirilmesine dayalıdır.

² Fransa'nın en önde gelen dilbilim tarihçilerinden S. Auroux, bu çalışmayı alanının en iyisi sayar (1985:295).

³ Aslında Lanteri-Laura'nın yakın zamanlarda yayınlandığı bir makalede dikkat çektiği *Gestalt* biçim kuramıyla Saussure dilbilimi arasındaki benzerlik de doğrudan bir etkilenmenin izi sürülemediği için ancak böyle bir ortak kaynakla açıklanabilir (2000:482-85).

⁴ Tüm dili oluşturan öğeler göstergeler ya da simgelerdir. Sözcükler göstergelerdir.

⁵ Kurulduktan sonra bağın kalıcı olması koşuluyla, hangi sözcük ya da işareti belli bir düşünceyle ilişkilendirdiğimizin önemi olmadığı açıktır.

⁶ Aşağıdaki bölümde Benveniste'in bu noktada yanıldığı görölmektedir.

⁷ Sözcükler göstergelerdir: Hava telgrafının işaretleri, Morse telgrafının nokta ve çizgilerinin (-) sahip olduğundan daha öte bir varoluşa sahip değildir.

⁸ Düşünceleri değil, göstergeleri karşılaştırır, birbirine bağlar, karşılaştırırız. Bu göstergelerin arkasında, temsil edilen düşüncenin yarım anısı, çeyrek anısı, onda bir anısının varlığını koruduğu doğrudur ve içimizde istersek düşünceyi eski duruluğuyla anımsayacağımız duygusunu taşıırız.

⁹ Dil gerçeğliğin yansıdığı bir ayna değildir: Çoğu hiçbir gerçeğe karşılık gelmeyen özel göstergeler aracılığıyla gerçeğliğin aktarılmasıdır.

¹⁰ Condillac okulundan olan babalarımız, yani elli yıl boyunca belli bir eleştiriye hedef olan *idéologue*'lar, kendi alçakgönüllü ve dürüst üsluplarıyla sözcüklerin *göstergelerden* ibaret olduğunu söylediklerinde, gerçeğe daha yakındılar.

¹¹ Göstergelerin kullanımının bütün düşüncelerimizin tohumunun serpilmesini sağlayan ilke olduğuna ikna oldum.

¹² Düşünceler göstergelerle birbirlerine bağlanırlar ve, kanıtlayacağım üzere, ancak bu bağla kendi aralarında bağlanırlar.

¹³ *Genel Dilbilim Dersleri*'nin Bally ve Sechehay tarafından yayınlanmış biçiminde bu bölüm şöyledir:

Sözcüksel anlatımından soyutlanarak ele alındığında düşüncemizin, ruhbilimsel açıdan, biçimlenmemiş, ayrımsız bir yığın olduğu görülür. Filozoflar da, dilbilimciler de göstergelerin yardımı olmadan iki kavramı açık seçik ve sürekli biçimde birbirinden ayırmamıza olanak bulunmadığı görüşünde her zaman birleşmişlerdir. Tek başına düşünce, hiçbir zorunlu sınıra rastlanmayan bir bulutsuyu andırır. Önceden oluşup yerleşmiş kavram yoktur; dilin ortaya çıkmasından önce hiçbir şey belirgin değildir. (1985:121)

¹⁴ Yayıncıların Saussure'ün düşüncesine hoşgörülemez ölçüde müdahale etmiş oldukları yaygın kabul gördüğünden (Bouquet 1998), artık Saussure üstüne çalışmalarda elyazısı kaynaklara başvurmak zorunlu kabul ediliyor. Nitekim aynı konuyla ilgili, birini burada alıntılamaş olduğumuz, iki pasajın çelişkili olduğuna dikkat çekmiştik (Kılıç 2002:27); oysa çelişki büyük ölçüde yayıncıların "her zaman birleşmişlerdir" gibi bir ifadeyi eklemiş olmalarından doğuyor. Bir başka saptırma örneği de değer kavramından söz edilirken, Saussure "valeur du travail et valeur du capital" (emek değer ve sermaye değer) demiş olduğu halde, yayıncıların **capital**'i sansürleyip yerine **salaire**'i (ücret, aylık) getirmeleridir (CLG/E, I. 1318). Oysa bu kullanımlar Cenevreli büyük dilbilimcinin, çağının tartışmalarından, bu arada siyasal iktisattan, sanıldığı gibi, habersiz olmadığını açıkça gösteriyor.

¹⁵ Ruhbilimsel açıdan, dilden soyutlandığında, düşüncelerimiz ne durumdadır? Büyük olasılıkla hiç yoktur bile. Ya da biçimlenmemiş diyebileceğimiz bir durumdadır.

Filozof ve dilbilimcilere göre, büyük olasılıkla dilin (iç dilin elbette) yardımı olmasa iki düşünce arasında açık seçik ayrım yapmamızı sağlayacak araçtan yoksun olacaktık.

Dolayısıyla, tek başına alındığında, düşüncelerimizin tümüyle kavramsal yığını, dilden ayrılmış yığını, en başından itibaren hiçbir şeyi ayırt edemediğimiz biçim almamış bir tür bulutsuyu andırır.

Aynı durum dil için de geçerlidir, ayrı ayrı düşünceler önceden var olan bir şeyi temsil etmezler.

a) birbirleri karşısında tümü oluşup yerleşmiş ve tümü ayrı düşünceler,

b) bu düşünceleri imleyen göstergeler yoktur. Ama dilsel göstergeden önce düşüncece ayrılmamış hiçbir şey yoktur. Temel olan budur.

¹⁶ Chervel, 19. yy'ın başında Condillac'ın yolundan giden *idéologue*'ların göstergenin nedensizliğini ve dilin düşünceye öncelliğini savunduğunu, fakat 1830'dan itibaren Victor

Cousin'in etkisiyle "spiritualisme"nin egemen olmasıyla bu düşüncelerin şiddetle eleştirildiğini, ancak yüzyılın sonuna doğru Danimarka'da Madvig, Fransa'da Bréal ve Amerika'da Whitney'nin bu görüşleri yeniden savunduğunu ortaya koyuyor (1979). Durum böyle olunca, Saussure'ün üstü kapalı gönderimlerinin hedeflerini anlamak güç değil.

¹⁷ Aslında, ya genel dilbilgisinin kuramları yeryüzünde konuşulan çeşitli dillerin bilimsel incelemesiyle doğrulanacak ve dolayısıyla filologların çalışmaları bu dil felsefesinin kanıtı ya da aksinin kanıtı olacaktır; ya da belli noktalarda, ruhbilim ve mantığın betimlediği üzere zihnimizin işlemleriyle, filolojik çözümlemenin gözlemlediği dil davranışları arasında uyumsuzluk olacak, bu da işte bu ayrılığın kökenine gitmemiz ve ilkesini bulmamız konusunda bizim için bir uyarı olacaktır. Böyle bir araştırma ister istemez verimli olacak ve felsefi dilbilgisiyle deneysel dilbilgisi arasındaki zıtlık, dilin doğası üstüne ya da insan zihninin gelişimi üstüne yeni düşüncelere yol açmalıdır.

¹⁸ Bu noktada bize göre az çok temelli şu itiraz kendini gösteriyor: dillerin incelemesini dilin, insanın yetisi olarak, türünün ayrıcı göstergesi olarak, antropolojik ya da deyiş yerindeyse zoolojik nitelik olarak değerlendirilen dilin incelemesine dönüştürüyorsunuz. Beyler, günümüzdeki dilbilimcilerin bakış açısından başka bir şey olmayan kendi bakış açımı serimlemek, geliştirmek ve gerekçelendirmek için enikonu zaman ayırmam gereken bir nokta bu: aslında insan olgusu olarak dilyetisinin incelemesi, tümüyle ya da neredeyse tümüyle *diller*'in incelenmesinin içerdiği bir şeydir. [...] dil ve dilyetisi aynı şeydir; biri diğerinin genellenmesidir. *diller*'den başka bir şey olmayan çeşitli belirimlerini inceleme zahmetine girmeden dilyetisini incelemek istemek, büsbütün boş, gerçek dünyada karşılığı olmayan bir girişimdir; öte yandan, bu dillerin *dilyetisi* düşüncesinde özetlenmiş belli ilkelerce temelde yönetildiğini unutarak dilleri incelemek istemek, yine her türlü ciddi anlamdan, gerçek bilimsel temelden yoksun bir iştir.

¹⁹ Bu konuşmanın Saussure düşüncesinin gelişimi açısından çok önemli bir yeri olduğunu belirtelim. Örneğin, yaptığımız alıntıdan anlaşılacağı üzere, dil-dilyetisi ayrımı bu tarihte oluşmuştur. İşbu alıntıda Saussure'ün düşüncesinin 19. yy'da çok yaygın olan, araştırmamızın sonuç bölümünde dikkat çektiğimiz (2002:67-71), hem görgül hem aşkın niteliği kendisini daha açıkça gösterir. Ayrıca 1907-1911 arasında vereceği dersin temel izleklerinin çoğunu bu konuşmada görürüz: dilbilimin konusu, sınıflandırılması, "organicisme" eleştirisi, dilyetisinin nedensizliği, özdeşlik kavramı, eşsüremlilik ve artsüremlilik, tarihsel bir bilim olarak dilbilimin olanaklılık koşulları, dilbilimin gerekçelendirilmesi. Bu olgu, Saussure dilbilimin en önemli esin kaynaklarından birinin Paris okulu olduğunu düşündürüyor bize.

²⁰ Bay de Saussure bu yıl Hint-Avrupa dillerini ve onların ortaya koyduğu sorunları ele alacak. Felsefi bir dilbilim dersi için hazırlık olacak bu.

²¹ Bütün genel düşüncelerimiz göstergelere indirgenir.

²² İki yüzle donatılmış tek bir şey olduğu andan itibaren, tek bir yüzeyin ön ve arka yüzü gibi oldukları, birinin varlığı ya da yokluğunun ötekinin varlığı ya da yokluğuyla sonuçlandığı gün gibi açıktır.

²³ Ancak, sözcüklerin temsil görevinin ya da akıl yürütme sürecinde ad olarak kullanılan simgelerin tam olarak doğası konusunda tartışma vardır. Kimilerince sözcüklerin yalnızca zihnin kavramlarını temsil ettiği, kimilerince de şeyleri temsil ettiği savunulmuştur. (Söz konusu tartışma 16 numaralı dipnotta bahsettiğimiz Fransa'daki nedensizlik tartışmasıdır.)

Kaynakça

- Aarsleff, H. (1979). Taine: Son importance pour Saussure et le structuralisme. *Romantisme*, 25-26, 35-47.
 _____ (1981). Bréal, la sémantique et Saussure. *Histoire, Epistémologie, Langage*, III(2).

- _____ . (1982). Condillac, Taine et Saussure. *Condillac et les problèmes du langage*, 165-174. Textes recueillis par J. Sgard. Paris-Genève: Slatkine.
- Andresen, J. (1983). Signs and systems in Condillac and Saussure. *Semiotica*, 44, 259-281.
- Auroux, S. (1985). Deux hypothèses sur l'origine de la conception saussurienne de la valeur linguistique. *Travaux de linguistique et de littérature*, XIII(1), 295-299.
- Barthes, R. (1993). [1985]. *Göstergebilimsel Serüven*. (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: YKY.
- Benveniste, E. (éd.) (1964). Lettres de Ferdinand de Saussure à Antoine Meillet. *CFS*, 21, 91-135.
- Boole, G. (1958). [1854]. *An Investigation of the Laws of Thought*. New York: Dover Publications.
- Bouquet, S. (1998). Les deux paradigmes éditoriaux de la linguistique générale de Ferdinand de Saussure. *CFS*, 51, 187-202.
- Buysens, E. (1961). Origine de la linguistique synchronique de Saussure. *CFS*, 18, 17-33.
- Chervel, A. (1979). Le débat sur l'arbitraire du signe au XIXe siècle. *Romantisme*, 25-26, 3-33.
- Condillac (2002). [1746]. *Essai sur l'origine des connaissances humaines*. Présenté par A. Bertrand. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Coseriu, E. (1968). *L'Arbitraire du signe*. Zur Spätgeschichte eines ariztotelischen Begriffes. *Arch. f. das Gesch. des neu. Spr.*, Vol. 204.
- Culler, J. (1985). *Saussure*. Çev. Nihal Akbulut. İstanbul: Afa Yayınları.
- De Palo, M. (1999). Il 'segno linguistico' da Bréal a Saussure. *Studi Filosofici*, XXII, 231-260.
- Fehr J. (2000). *Saussure entre linguistique et sémiologie*. Paris: PUF.
- Godel, R. (1957). *Sources manuscrites*. Genève-Paris: Librairie Droz.
- Hutton, C. M.-Joseph, J. E. (1998). Back to Blavatsky: the impact of theosophy on modern linguistics. *Language and Communication*, 18, 181-204.
- Jacobson, R. (1971). *Selected Writings*. Lahey: Mouton.
- Joseph, J. E. (1988). Saussure's Meeting with Whitney, Berlin, 1879. *CFS*, 42, 205-215.
- _____ . (1996). Undoubtedly a powerful influence: Victor Henry's *Antinomies linguistiques* (1896), with annotated translation of the first chapter. *Language and Communication*, 16, 117-144.
- Joseph, J. E. (2000). Language and 'psychological race': Léopold de Saussure on French in Indochina. *Language and Communication*, 20, 29-53.
- Kılıç, S. (2002). *Saussure dilbiliminin felsefi kaynakları üstüne bir araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Koerner, E. F. K. (1973). *Ferdinand de Saussure: Origin and Development of his Linguistic Thought in Western Studies of Language*. Vieweg, Braunschweig.
- _____ . (1995). Saussure and the question of the sources of his linguistic theory. *Professing Linguistic Historiography*. Amsterdam-Philadelphia: Benjamins Publishing Co.
- Kuikenheim, L. (1966). *Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale*. Leiden: Presses Universitaires de Leiden.
- Lanteri-Laura, G. (2000). Généologie du structuralisme. *Evolution psychiatrique*, 65, 477-97.
- Mounin, G. (1967). *Histoire de la linguistique*. Paris: PUF.
- Normand, C. (1970). L'arbitraire du signe comme phénomène de déplacement. *Dialectiques*, I(2), 109-126.
- Robins, R. H. (1967). *A Short History of Linguistics*. Londra: Longman.
- Saussure, F. d. (1985). [1916]. *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Berke Vardar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- _____ . (2002). *Écrits de linguistique générale*. éd. Simon Bouquet ve Rudolf Engler. Paris: Éditions Gallimard. (Metinde *Écrits* kısaltması kullanıldı.)

- _____. (1968-74). *Cours de linguistique générale I-II*. Édition critique par R. Engler. Wiesbaden: Otto Harrasowitz. (Metinde alışlageldiği üzere CLG/E kısaltması kullanıldı.)
- Swiggers, P. (1982). La sémiotique de Condillac ou la pensée dans la pensée. *Condillac et les problèmes du langage*, 221-242. Textes recueillis par J. Sgard. Paris-Genève: Slatkine.
- Voloşinov, V. N. (2001). [1929]. *Marksizm ve Dil Felsefesi*. (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Washabaugh, W. (1974). Saussure, Durkheim and sociolinguistic theory. *Archivum Linguisticum*, Vol. 5.